

(0)

(1)

Gral

Urednik
Zoran Hamović

Likovna oprema
Dragana Atanasović

Naslov originala
Robert Walser
DER GEHÜLFE
Copyright ©

(2)

ROBERT VALZER

Pomoćnik

Preveo sa nemačkog
Branimir Živojinović

1998

CLO

(3)

Neki mlad čovek je u osam sati ujutru stajao pred vratima jedne usamljene, po izgledu ljupke kuće. Padala je kiša. Čudim se, gotovo , pomisli onaj koji je tu stajao, što sa sobom nosim kišobran . Naime, ranijih godina nikad nije bio vlasnik kišobrana. U jednoj ruci, opruženoj pravo naniže, držao je smeđ kofer, jedan od onih najjeftinijih. Pred očima čoveka koji je, kako izgleda, dolazio s puta, pisalo je na emajliranoj ploči: K. Tobler, tehnički biro. Sačekao je još trenutak, kao da je hteo da promisli o nečem zaceo veoma beznačajnom, pa je pritisnuo dugme električnog zvonceta, na šta se pojavila jedna osoba, služavka, kako se po svemu činilo, da ga pusti u kuću.

Ja sam novi nameštenik , reče Jozef, jer tako se zvao. Neka samo uđe i onuda služavka mu pokaza pravac siđe u biro. Gospodin će se odmah pojaviti.

Jozef siđe niz stepenice, koje su, izgleda, pre bile načinjene za kokoške nego za ljude, i bez zadržavanja uđe u tehnički biro, koji se nalazio s desne strane. Pošto je neko vreme čekao, otvoriše se vrata. Po čvrstom koračanju preko drvenih stepenika i po otvaranju vrata onaj koji je čekao odmah je poznao gospodara. Njegova pojava je samo potvrdila prethodnu izvesnost; to zaista nije bio niko drugi do Tobler, šef kuće, gospodin inženjer Tobler. Gledao je prilično razrogačenih očiju, izgledao je ljutit, a i bio je to.

Zašto, rekao je prekorno pogledavši Jozefa, dolazite već danas? Rekao sam vam da dođete u sredi! Uopšte se još nisam potpuno sredio. Zar ste toliko žurili? Je li to?

Za Jozefa je ovo izostavljanje završnog e u je li te imalo nečeg prezrivog. Ovako osakaćena reč i ne zvuči baš kao ljubazno milovanje. Odgovorio je da su ga u birou za posredovanje rada upozorili da treba danas, u ponedjeljak ujutru, da se javi na posao. Ako je to pogrešno, on moli za izvinjenje, ali on zaista nije zbog toga nimalo kriv.

Gle što sam učtiv! pomisli mladi čovek i beše prinuđen da se u sebi nehotice osmehne zbog svog ponašanja.

Tobler se nije činio sklon tome da smesta izvinjava. Govorio je još nekoliko puta sve povodom iste te stvari, a ionako rumena glava postala mu je od ogorčenja zajapurena. Nije shvatao, ovo i ono ga je zadržavalo, i najzad, pošto mu se smirilo čuđenje zbog greške koja se desila, rekao je Jozefu, ukoso preko sobe, da može ostati.

Pa sad vas više svakako ne mogu poslati natrag.

Jeste li gladni? dodao je. Jozef prilično ravnodušno odgovori potvrdno. Ali odmah se začudio mirnoći svog odgovora. Još pre pola godine, pomislio je brzo, osobitost takvog pitanja bi me zastrašila, i te kako!

Hodite, reče inženjer. To rekavši poveo je novostečenog činovnika gore u trpezariju, koja je bila u prizemlju. Kancelarija se nalazila ispod nivoa zemljišta, u podrumu. U dnevnoj sobi, u kojoj se obedovalo, gospodar reče sledeće:

Sedite! Bilo gde, potpuno je svejedno. I jedite dok se ne zasitite. Evo hleba. Nasecite koliko god hoćete. Samo se nemojte ustručavati! Mirno nalijte sebi nekoliko šolja. Kafe ima dovoljno. A evo i putera. Puter je tu da se njime slobodno služite, kao što vidite. A ovde

vam je i marmelada, ako je volite. Hoćete li uz to da jedete pečene krompire?

O, hoću, zašto ne bih, sasvim rado prikupi Jozef snage da kaže. Na šta gospodin Tobler pozva Paulinu, služavku, i naloži joj da brzo spremi što je gost želeo. Pošto se završi doručak, dole u kancelariji, između crtaćih tabli, šestara i razbacanih olovki došlo je među njima dvojicom otprilike do sledećeg razgovora:

On mora, reče Tobler hrapavim glasom, imati dobru glavu za nameštenika. Mašina njemu ne može koristiti. Ako Jozef namerava da bez plana i duha celog dana obavlja posao kao guska kroz maglu, nek bude dobar i to smesta kaže, kako bi on od početka znao na čemu je s njim. Njemu, Tobleru, potrebna je inteligentna glava, pomoćnik koji će samostalno raditi. Ako Jozef smatra da nije takav, neka bude tako ljubazan itd. Ovde se tehnički pronalazač izražavao ponašavajući se.

Ah, reče Jozef, pa zašto ne bih imao glavu, gospodine Toblere? Što se mene tiče, ja najpouzdanije verujem i nadam se da ću u svako doba biti kadar da postignem ono što vi budete smatrali da smete zahtevati od mene: uostalom, mislim, ja sam ovde gore (Toblerova kuća se nalazila na brežuljku) za sada ionako samo na probnom radu. Vrsta našeg uzajamnog sporazuma ni na koji način vas ne sprečava da sa mnom, ako to smatrate za neophodno, istog trenutka okončate.

Gospodin Tobler nađe za prikladno da kaže kako se ne želi nadati da će dotle doći. Neka Jozef ne zameri ničemu od onoga što je on, Tobler, sad upravo rekao. Samo je, eto, smatrao da od samog početka stvari treba da budu jasne, i mišljenja je da bi to za obe strane moglo biti samo od koristi. Onda i jedna i druga strana zna čemu se ima nadati od one druge, i tako je najbolje.

Svakako, potvrdi Jozef.

Posle ovog razgovora pretpostavljeni potčinjenome pokaza mesto za kojim može pisati. Bilo je to jedno suviše tesno, uzano i suviše nisko sedište pred pultom sa fiokom u kojoj su se nalazile kasa s markama i nekoliko knjižice. Taj sto jer to je bio samo sto, a nipošto pravi pult za pisanje nalazio se tik uz prozor i bio na nivou bašte. Preko bašte se u dubini videlo dugačko jezero, a još dalje jezerska obala prêko. Sve je to danas izgledalo veoma tmurno, jer još je padala kiša.

Hodite , reče Tobler iznenada i, kako se Jozefu činilo, na pomalo nepriličan način se osmehnu to govoreći, i moja vas žena sad najzad mora videti. Pođite sa mnom, predstaviću vas njoj! A onda morate videti i sobu u kojoj ćete spavati.

Odveo ga je gore na prvi sprat, gde je njima dvojici u susret izašla vitka, visoka ženska prilika. To je bila ona . Obična žena , zamalo da mladi nameštenik na brzinu pomisli, ali je odmah u mislima dodao: a ipak nije . Dama je posmatrala novoga ironično i ravnodušno, ali u tome nije bilo neke namere. I jedno i drugo, i hladnoća i ironija, kao da su joj bili urođeni. Nehajno, čak i lenjo mu je pružila ruku, a on ju je uhvatio i poklonio se pred gospodaricom kuće . Tako ju je potajno nazvao, ne da bi je uzdigao u nešto lepše, naprotiv, nego da bi je brzo u sebi uvredio. Ova žena se u njegovim očima izrazito ponašala preterano oholo.

Nadam se da će vam se ovde kod nas dopasti , rekla je neobično visokim glasom i pri tom malo iskrivila usta.

Jest, samo ti to kaži. Vrlo lepo. O, gle samo kako je to ljubazno. E pa, videćemo. Jozef je smatrao da na taj način treba da razmišlja o tim blagonaklonim rečima. Zatim mu je pokazana njegova soba; nalazila se gore u tornju s bakrenim krovom, bila je, dakle, soba u kuli, u neku ruku romantična i otmena soba. Uostalom, izgledala je svetla, zračna i prijatna. Postelja je bila čista o, da, moći će lepo da se stanuje u takvoj so-

bi. Nije loše. I Jozef Marti, kako se zvao imenom i prezimenom, spusti na parket kofer, koji je bio poneo sa sobom.

Kasnije je bio ukratko posvećen u tajne Toblerovih poslovnih poduhvata i u opštim crtama upoznat sa dužnostima koje treba da ispunjava. Čudno se pri tom osećao, tek polovinu od svega je razumeo. Šta li je to samo s njim, mislio je i prekorevao sebe: Jesam li ja varalica, brbljivko? Zar hoću da obmanem gospodina Toblera? On traži glavu , a ja, ja sam danas apsolutno bezglav. Možda će sutra ujutru ili već večeras biti bolje. Ručak mu je izvrsno prijao.

Ponovo je zabrinuto pomislio: Kako to? Evo sedim i jedem i prija mi kao što mi možda već mesecima nije, a ništa ne shvatam o Toblerovim lukavim poslovnim potezima. Zar to nije krađa? Jelo je divno, živo me podseća na ono kod kuće. Ovakvu supu je majka pravila. Kako je povrće jako i sočno, a tek meso! Gde se u velikom gradu može dobiti tako nešto?

Jedite, jedite , gonio ga je Tobler, u mojoj kući se valjano jede, jeste li razumeli? Ali potom se i radi.

Pa evo, gospodin Tobler vidi da on jede, odvrti Jozef sa snebivljivošću koja ga je bezmalo ogorčila. Pomislio je: Hoće li me i posle nedelju dana još goniti da jedem? Kako je sramno što osećam koliko mi prija ovo tuđe jelo. Hoću li odgovarajućim rezultatima opravdati ovaj bezobrazni apetit?

Od svakog jela je ponovo sipao u tanjir. Jest, on je dolazio iz dubina ljudskog društva, iz zasenčenih, ćutljivih, oskudnih kutaka velikoga grada. Već mesecima je loše jeo.

Da li se to, možda, primećuje na njemu pomislio je i pocrveneo.

Da, Toblerovi su to zacementovali, makar i sa svim malčice. Žena ga je više puta gotovo sažaljivo pogledala. Četvoro dece, dve devojčice i dva dečaka, gledalo ga je sa strane kao nešto potpuno tuđe i neobično.

Obeshrabrivali su ga ti pogledi koji su bez ustručavanja pitali i istraživali. Takvi pogledi podsećaju čoveka kako je uleteo u nešto strano, podsećaju na udobno uhodan život tog stranog kruga, koji predstavlja zaseban zavičaj, i na bezavičajnost onoga koji sad ovako sedi i ima dužnost da se što pre i dobre volje zavičajno uklopi u tu udobnu stranu sliku. Od ovakvih pogleda čovek zazebe pod najjačim suncem, oni ledeno prodiru u dušu, tu se za trenutak ledeni zadrže i potom je napuštaju kako su i došli.

Tako. A sad na posao, uzviknu Tobler. I njih dvojica ustadoše od stola i kretuše gospodar napred dole u kancelariju, da bi onde, kako je glasila zapovest, prešli na posao.

Pušite li?

Da, Jozef veoma voli da puši.

Uzmite jednu cigaru iz onog plavog paketa! Za vreme rada slobodno smete da pušite. I ja to činim. Tako. A sad pogledajte ovamo, evo ovo ali pogledajte kako valja to su hartije potrebne za reklamni sat. Umete li dobro da računate? E, pa onda utoliko bolje. Reč je u prvom redu šta to radite? Mladi čoveče, pepelu je mesto u pepeljari. Volim da između moja sopstvena četiri zida vlada red dakle, u prvom redu je reč uzmite olovku no, recimo, o sastavljanju pregleda, o tačnom izračunavanju dobiti od ovog poduhvata. Sedite ovde, a ja ću vam odmah dati potrebne podatke. I da mi, molim lepo, dobro pazite, jer ne volim da dvaput kazujem isto.

Hoću li biti podesan? pomisli Jozef. Bar je dobro što se pri ovako teškom poslu sme pušiti. Da nema cigaru, sad bi iskreno posumnjao u valjanost svoje glave.

Dok je nameštenik pisao, principal je s vremena na vreme gledao preko njegovog ramena kako napreduje posao, držao između zuba savijenu, dugačku cigaru i šetkao gore-dole po kancelariji kazujući mu razne brojeve, koje je hitro zapisivala danas još pomalo nevična

nameštenička ruka. Plavičasti dim je ubrzo sasvim obavio dva čoveka koja su radila, a napolju pred prozorom vreme kao da se razvedravalo. Jozef je s vremena na vreme bacao pogled kroz okno i primećivao promenu do koje je polako dolazilo na nebu. U jedan mah zalaja pas pred vratima. Tobler za trenutak izađe da umiri životinju. Pošto im dva sata protekoše u radu, gospođa Tobler ih po jednom detetu pozva na popodnevnu kafu. Postavljeno je napolju u baštenskoj kući, poručila je, pošto se vreme prolepšalo. Šef dohvati šešir i reče Jozefu neka sad ode da popije kafu, a kasnije da načisto prepíše ono što je dotle na brzinu beležio, a dok on to završi svakako će se i večer spustiti.

Onda je izašao. Jozef ga vide kako silazi niz brežuljak kroz nagnutu baštu. Kakvu naočitu figuru ima, pomislio je, još poduže je tako stajao i najzad se uputio na kafu u lepu, zeleno obojenu baštensku kućicu.

Za vreme užine žena ga upita: Bili ste nezaposleni?

Da, odgovori Jozef.

Dugo?

On joj pruži obaveštenja, a ona je uzdisala svaki put kad bi on pričao o izvesnim žalosnim ljudima i prilikama. Činila je to sasvim lako i ovlašno, a sem toga je svaki uzdah zadržavala u ustima duže nego što je baš bilo potrebno, kao da se svaki put mogla sladiti tim prijatnim tonom i osećanjem.

Izvesnim ljudima, mislio je Jozef, kao da pričinjava zadovoljstvo da misle na žalosne stvari. Kako ta žena izigrava zamišljenost! Uzdiše kao što se drugi smeju, sasvim isto tako veselo. I to je sad moja gospodarica?

Kasnije se bacio na prepis. Smrklo se. Sutra ujutru će se pokazati da li je on sila ili nula, inteligencija ili mašina, glava ili šupljoglavac. Za danas je po njegovom mišljenju bilo dosta. Sredio je ono što je radio i otišao u svoju sobu, radostan što će zakratko smeti da

bude sam. Ne bez sete, počeo je da raspakuje svoj kofer, celo svoje imanje, polako, komad po komad, pri čemu se sećao bezbrojnih seoba za koje se evo već toliko puta služio ovim koferčetom. Čovek toliko zavoli obične stvari, osećao je mladi nameštenik. Kako li će mu biti kod Toblera, pitao se dok je ono nekoliko komada rublja koje je imao namerno najurednije slagao u orman: Dobro ili loše, tek evo me ovde, pa nek bude kako bude. Zavetovao se u sebi da će se truditi, bacajući na pod klupče starih konaca, deliće kanapa, mašne, dugmad i krpčice. Kad već ovde jedem i spavam, onda ću se za to i naprezati, duhovno i telesno, nastavljao je da mrmlja; koliko mi je sad godina? Dvadeset i četiri! Nije to više neka pomena vredna mladost. Zaostao sam u životu. Ispraznio je kofer i stavio ga u jedan kut. Čim je poverovao da je otprilike vreme, otišao je na večeru, kasnije još u selo do pošte, i potom na spavanje.

Tokom sledećeg dana pomislio je da se upoznao sa suštinom reklamnog sata, tako što je shvatio da to unosno preduzeće predstavlja jedan dekorativan sat, koji je gospodin Tobler bio naumio da iznajmljuje upravama železnica, restoraterima, hotelijerima, i tako dalje. Ovakav sat, koji spolja zaista izgleda krajnje zgodno, računao je Jozef, biće, na primer, okačen u jedna ili u više tramvajskih kola, i to po mogućstvu na neko mesto koje ljudima najviše udara u oči, kako bi bližnji koji se voze i putuju mogli prema njemu podešavati svoje džepne časovnike i u svako doba znati koliko je sati. Ovaj sat zaista nije loš, mislio je sasvim ozbiljno, utoliko manje što ima to preimućstvo da je povezan s reklamom. U tu svrhu mu je i prikaočen jednostavan ili dvostruk par orlovih krila, naizgled od srebra ili čak od zlata, kako bi ukusno bio ispisan. A šta će drugo i pisati na njemu do tačne adrese firme koje se radi unosnog oglašavanja služe ovim krilima, ili poljima, kako glasi tehnički izraz? Ovakvo polje staje no-

vaca; usled toga se, kako sasvim tačno kaže moj poslodavac, gospodin Tobler, treba obraćati samo prvim trgovačkim i fabričkim preduzećima. Iznose treba uvek unapred plaćati, u mesečnim ratama, i to na osnovu potpisanih ugovora. Reklamni sat se, uostalom, može postaviti gotovo svuda u zemlji i inostranstvu. U njega je, kako mi se čini, gospodin Tobler uložio najveće nade. Istina, izrada satova i njihovi bakreni i kalajni ukrasi staju mnogo novaca, a i slikar dekoracija hoće pare za svoj rad; ali će zato novci za oglašavanje, kako se valja nadati i što je vrlo verovatno, redovno priticati. Šta je ono jutros rekao gospodin Tobler? Nasledio je priličnu svotu novaca, ali je evo već celokupno imanje uložio u reklamni sat. Čudna zabava, uložiti u satove deset do dvadeset hiljada franaka! Dobro je što sam zapamtio tu reč uložiti, čini mi se da je to reč koja se mnogo upotrebljava, a osim toga je veoma precizna, pa ću možda ubuduće morati da je primenjujem u prepisci.

Jozef zapali cigaru.

Zapravo se sasvim lepo ovde boravi, u ovoj tehničkoj kancelariji! Istina, još mi je većina stvari u ovdšnjem vođenju poslova potpuno nerazumljiva. Uvek sam teško shvatao ono što je novo i tuđe. Sećam se toga, o, dabome. Mene, uopšte uzev, ljudi smatraju pametnijim nego što jesam, a ponekad i ne. Sve je to, uopšte, tako čudno.

Uzeo je parče hartije, nekolikim potezima pera precrtao zaglavlje firme i brzo napisao sledeće pismo:

Draga gospođo Vajs!

Vi ste zaista prvi čovek kojem pišem odavde odoggo. Misao na Vas je prva, najlakša i najprirodnija me-

đu svim mnogobrojnim mislima koje mi sada zuje po glavi. Vi ste se sigurno često čudili mom ponašanju tokom onog vremena koje sam proveo kod Vas. Sećate li se još kako ste me često morali razdrnavati da se okanim svog otupelog, pustinjačkog života, svih mojih loših navika? Vi ste tako mila, dobra, jednostavna žena, i možda ćete mi dozvoliti da Vas volim. Koliko sam puta, bezmalo svake četiri nedelje, ulazio k Vama u sobu da Vas kratko zamolim da se strpите s mesečnom kirijom! Nikad me niste ponizili, ili, zapravo, jeste to uvek, ali s puno dobrote. Kako sam Vam zahvalan i kako me veseli što Vam to smem reći! Šta rade i kako su Vaše gospođice ćerke? Ona veća će se sad zacelo uskoro udati. A gospođica Hedviga, da li još radi u osiguravajućem društvu? Kako ja samo pitam! Nisu li ova pitanja krajnje glupa, kad sam tek pre dva dana otišao od Vas! Čini mi se, draga i poštovana gospođo Vajs, da sam godine i godine proveo kod Vas, tako mi se lep, miran i dugačak čini boravak kod Vas kad pomislim na njega. Može li Vas čovek upoznati, a da Vas ne mora zavoleti? Uvek ste mi govorili kako treba da se stidim što sam tako mlad, a pri tom tako malo preduzimljiv, jer ste me uvek viđali kako sedim ili ležim u svojoj mračnoj sobi. Vaše lice, Vaš glas, Vaš smeh uvek bi me utešili. Vi ste dvaput stariji od mene i imate dvanaest puta toliko briga, a činite mi se toliko mladi, sada još mnogo više nego onda dok sam bio kod Vas. Kako sam mogao uvek biti tako škrt na rečima prema Vama? Uostalom, još sam Vam dužan novaca, zar ne, i gotovo se radujem zbog toga. Spoljašnje veze mogu onda održati živima one unutrašnje. Nemojte nikad posumnjati u moje poštovanje prema Vama. Kako glupo pričam! Ovde stanujem u jednoj lepoj vili i po podne uvek mogu u baštenskoj kućici, kad je lepo vreme, da pijem kafu. Moj šef je sada izašao. Kuća se nalazi na jednom, može se reći, zelenom brežuljku; dole kraj drumu, pored same jezerske obale, prolazi železnica. Stanujem

veoma lepo u jednoj čini mi se to sasvim gospodski visokoj sobi u kuli. Moj poslodavac je, izgleda, valjan čovek, pomalo visokoparan. Moguće je da će između nas jednog dana doći do ličnih sukoba. Ne bih to želeo. Zaista ne, jer hteo bih da živim na miru. Ostajte zbogom, gospođo Vajs. Ja sam o Vama zadržao lepu i dragocenu sliku; ne može se uramiti, ali isto tako ni zaboraviti.

Jozef presavi hartiju i stavi je u koverat. Osmehivao se. Za njega je uspomena na tu gospođu Vajs imala u sebi nešto prijatno, a zašto, to jedva da je i sam znao da objasni. Eto, napisao je pismo jednoj ženi koja, sudeći po utisku koji joj je on ostavio o svojoj osobi, uopšte nije smela očekivati tako brzo i bezmalo osećajno pismo, a svakako se nije ni nadala da će ga dobiti. Zar slučajna poznanstva s ljudima vrše tako veliki uticaj na njega? Da li on voli da iznenađuje i opčinjava? Ali pismo mu se, pošto ga je nakratko pregledao i ispitao, učinilo prikladno, i on, pošto je ionako bilo vreme za to, krete u poštu.

Usred sela pred njim iznenada zastade neki od glave do pete čađav mlad čovek, pogleda ga osmehujući se i pruži mu ruku. Jozef uze da se pravi iznenađen, pošto se zaista nije mogao setiti na kom mestu i u koje vreme je u dotadašnjem životu mogao sresti ovu crnu pojavu. Zar si i ti ovde, Marti? uzviknu taj čovek, i Jozef ga tad poznade; bio je to drug iz tek nedavno odslužene vojske. On ga pozdravi, ali se izgovori hitnim naložima i oprostí se od njega.

Eh, da, vojska, mislio je, idući dalje putem, kako ona samo na jednu gomilu i na jednu jedinu tačku osećanja baca ljude iz svih mogućih životnih oblasti! Nema u zemlji tako fino vaspitanog, a inače zdravog i mladog čoveka, koji se ne bi jednog dana morao pomiriti s tim da izađe iz svoje dotadašnje, izdvojene okoline, kako bi obavljao zajedničke dužnosti sa bilo kojim

isto tako mladim seljakom, odžaćarom, radnikom, trgovačkim putnikom ili čak s nekom ništarijom. I to kakve zajedničke dužnosti! Vazduh u kasarni je za svakog isti, smatra se da je on za baronskog sina dovoljno dobar, a za poslednjeg poljoprivrednog radnika prikladan. Razlike u položaju i obrazovanju nemilosrdno padaju u veliki, do danas još neistražen ponor, u drugarstvo. Ono vlada, jer ono sve obuhvata. Ruka druga u vojsci ni za koga nije nečista, ne sme to biti. Tiranka jednakost često je nepodnošljiva, ili se čini da je to; ali kakav je ona vaspitač, kakva učiteljica! Zbraćimljenost može biti puna nepoverenja i sitničava u malim stvarima, ali može biti i velika, i jeste velika, jer u njoj se nalaze mišljenja, osećanja, snage i nagoni svih. Ako neka država ume da duh omladine navede u ovaj ponor, koji bi bio dovoljno velik i za celu Zemlju, a kamoli za neku pojedinačnu zemlju, ona se onda na svim otvorenim pravcima, na sve četiri granice, okružila tvrđavama koje su nesavladljive, pošto su to žive tvrđave, opremljene nogama, pamćenjem, očima, rukama, glavama i srcima. Za mlade ljude je strog nauk zaista neophodan.

Ovde je nameštenik prekinuo svoje misli.

Doista, on tu govori i misli kao kakav kapetan-frontaš, pomislio je nasmejavši se. Ubrzo potom ponovo je bio kod kuće.

Jozef je radio u jednoj fabrici lastiša pre nego što je otišao u vojsku. Sećao se sad onog doba pre vojske i video pred sobom staru, duguljastu zgradu, crnu pošljunčanu stazu, tesnu sobu i strogo lice principala pod naočarima. Bio je onde, kako se to kaže, angažovan kao ispomoć, samo privremeno. Izgledalo je da je on sa celom svojom ličnošću samo krajičak na marami, kratkotrajan privezak, samo zakratko zavezan čvorić. Kad je stupio na to mesto već mu je živo bilo pred očima kako će ga napustiti. Šegrt u poslu s lastišima bio

mu je u svemu nadređen. Jozef je tog neodraslog čoveka morao u svakoj prilici da pita za savet. Ali to ga zapravo čak nije ni vređalo. O, bio se se on već na toliko toga navikao. Radio je praznoglavo, to jest, morao je priznati sebi da je lišen raznih sasvim nužnih znanja. Izvesne stvari, koje su drugi ljudi začudo lako shvatali, njemu su tako neobično teško ulazile u glavu. Šta se tu moglo činiti? Uteha i stalna pomisao bila mu je prolaznost tog mesta. Stanovao je kod jedne stare, šiljonose i šiljouste gospođice, koja je živela u veoma neobičnoj, u zeleno obojenoj sobi. Na etažeru su se nalazile nekolicke stare i moderne knjige. Gospođica je, kako se činilo, bila idealistkinja, ali ne vatrena, nego pre do srži smrznuta. Jozef je brzo dokučio da ona održava revnosnu ljubavnu prepisku, i to, kako je jednog dana video iz jednog podužeg pisma nesmotreno ostavljenog na okruglom stolu, s nekim štamperem ili građevinskim crtačem nije se sad više mogao tačno setiti koji se bio odselio u Graubinden. Brzo je pročitao pismo, i osećao je da time ne čini neku naročito veliku nepriličnost. Uostalom, pismo je jedva bilo vredno te kriomične lektire, mirno ga je smela plakatirati na svim stubovima u gradu, sadržalo je toliko malo tajanstvenoga i neposvećenim ljudima nerazumljivoga. Bilo je pisano po ugledu na knjige koje čita svet i sadržalo je prvenstveno smelo crtane i šrafirane putopise. Svet je zbilja divan, pisalo je tu, ako se čovek potruži da pešači kroz njega. Onda su opisivani nebo, oblaci, obronci, koze, krave, medenice i planine. Kako je sve to bilo važno! Jozef je zauzimao jednu malu sobu koja je gledala pozadi, onde je čitao. Čim bi samo kročio u taj sobičak, navalio bi da čita knjige. Tako je tu pročitao jedan od onih velikih romana koje je moguće mesecima čitati. Hranio se u jednom pansionu sa učenicima tehnikuma i trgovačkim šegrtima. Stajalo ga je velikog napora da bar donekle razgovara s tim mladim svetom, pa je stoga za stolom najčešće ćutao. Ka-

ko je sve to za njega bilo ponižavajuće! I tu je on bio kao kakvo dugme koje je tek labavo visilo i koje se uopšte nisu više trudili da čvrsto prišiju, jer su unapred znali da se kaput svakako neće još dugo nositi. Da, njegov život je bio samo provizoran kaput, odelo koje nije više sasvim prikladno. Blizu grada dizao se okrugao, umereno visok brežuljak pod vinogradima, a na vrhu je rasla šuma. E, to je bilo sasvim zgodno za šetnju. Nedeljna prepodneva Jozef je redovno provodio onde gore, a za vreme tog odmaranja uvek se upetljavao u daleke, bezmalo bolešljivo lepe sanjarije. Dole u fabrici bilo je manje lepo, uprkos proleću koje je osvajalo i počelo da na drveću i žbunju razvija svoja malena mirisava čuda. Principal je jednog dana sasvim valjano izribao Jozefa, čak ga je naružio, nazvao ga je prosto-naprosto varalicom a zbog čega sve to? Ovo je opet bila takva neka tromost u glavi. A istina je da šupljoglavci mogu trgovačkom poslu naneti znatnu štetu. Moguće je loše računati, ili pak, i to je ono loše, čovek, jednostavno, uopšte ne računa. Za Jozefa je bilo veoma teško da ispita jedan račun o kamatama napisan u engleskim funtama. Za to mu je nedostajalo nešto malo znanja, pa umesto da to otvoreno prizna poslovođi čega se stideo on je ispod računa, uistinu ga ne proverivši, stavio lažljivu potvrdu. Pored završnog broja napisao je olovkom slovo M, što je trebalo da predstavlja čvrstu i mirnu činjenicu da je račun tačan. I tog dana je iznenada, zahvaljujući jednom principalovom nepoverljivom pitanju, izašlo na videlo da je proveravanje bilo samo kobajagi i da Jozef uopšte nije sposoban da takav račun reši u glavi. Bile su to, eto, engleske funte, a Jozef apsolutno nije znao da računa s njima. Zaslužio je, reče njegov pretpostavljeni, da uz bruku i sramotu bude isteran. Ako nešto ne razume, to nije nečasnno, ali ako laže da nešto razume, to je krađa. Ne može se to drukčije nazvati, i Jozef treba da propadne u zemlju od stida. O, kako mu je burno lupalo srce u gru-

dima! Osećao je kako se preko celog njegovog života nadnosi neki crn talas koji ga proždire. Sopstvena duša, koja, kako mu se uvek činilo, nije bila loša, stezala ga je sa svih strana. Drhtao je tako žestoko da su brojevi koje je upravo pisao potom izgledali čudovišno strani, iskrivljeni i krupni. Ali posle jednog sata osetio se sasvim lepo. Otišao je na poštu, upravo je bilo lepo vreme, išao je tako i bilo mu je kao da ga sve ljubi. Maleni slatki listovi kao da su svi doletali k njemu u šarenom roju koji ga je milovao. Ljudi koji su prolazili, uostalom sasvim svakidašnji, izgledali su tako lepo da bi im se prosto mogao obisnuti o vrat. Srećno je zavirivao u sve bašte, dizao pogled ka raskriljenom nebu. Kako su čisti i lepi bili beli, sveži oblaci! Pa to zagasito, slatko plavetnilo! Jozef nije zaboravio ono što se upravo desilo, ono gadno, nosio ga je postideno sa sobom, ali to se preobrazilo u nešto bezbrižno-patničko, u nešto ravnomerno-kobno. Još je pomalo podrhtavao i mislio: Dakle, poniženjima me treba uzbuditi da bih se čisto radovao Božjem svetlu? Po završetku posla spokojno je ušao u jednu prodavnicu cigara, njemu dobro poznatu. Tu je boravila jedna žena, žena koja se možda, pa čak i verovatno, i suviše verovatno, davala za novac. Jozef je u njenom dućanu iz večeri u večer sedao na stolicu, pušio cigaru i ćaskao s vlasnicom. Sviđao joj se, to je brzo primetio. Ako se sviđam toj ženi, onda joj ukazujem izvesnu malu uslugu time što redovno sedim kod nje, mislio je, pa je tako i činio. Ona mu je ispričala celu svoju mladost i ponešto lepo i nelepo iz svoga života. Već je starila i lice joj je bilo prilično ružno našminkano, ali iz njega su zračile dobre oči, a njena usta: koliko puta mora da su plakala, mislio je Jozef. Kod nje je uvek ostajao uljudan i učtiv, kao da se takvo ponašanje razume samo po sebi. Jednom ju je pomilovao po obrazima, i primetio je radost koju je osetila zbog tog pokreta njegove ruke; pocrvenela je, a usta su joj uzdrhtala, kao da je htela reći: Suviše ka-

sno, prijatelju moj! Ranije je neko vreme bila kelnerica; ali šta je to moglo značiti kad je ceo taj privezak posle nekoliko nedelja bio odvojen. Šef je Jozefu za rastanak dao novčani poklon, uprkos onom događaju s engleskom valutom, i pozeleo mu sreću u kasarni. Sad dolazi vožnja železnicom kroz prolećem začaran predeo, a onda u sećanju ne ostaje ništa više, počev od tada čovek je samo još broj, dobija uniformu, fišekliju, tesak, pravu pušku, kapu i teške cokule. Nimalo više ne pripada sebi, samo je delić poslušnosti i delić vežbe. Spava, jede, radi gimnastiku, puca, maršira i dozvoljava sebi da počine, ali na propisan način. Čak i osećanja se oštro nadgledaju. Kostu bi s početka da puknu, ali malo-pomalo telo se čeliči, čašice na kolenima postaju gvozdene šarke, glava se oslobađa misli, mišice i šake se privikavaju na pušku, koja vojnika i regruta svuda prati. U snu Jozef čuje komande i prasak pucnjeva. Osam nedelja to tako traje, nije to večnost, no ponekad mu se čini da jeste.

Ali čemu misliti na sve to kad on sada živi u kući gospodina Toblera!

Dva ili tri dana, to još uopšte nije neko predugo vreme. Ovaj vremenski odsek ne dozvoljava čak ni da se čovek potpuno snađe u svojoj sobi, a kamoli u ovoj ipak velikoj i gospodstvenoj kući. Jozef je ionako teško shvatao, bar je to uobražavao, a uobraženja nikad nisu potpuno bez suštinskog opravdanja. Toblerova kuća je osim toga bila dvodelna, sastojala se od stambene i od poslovne kuće, i Jozefova dužnost je bila da do tančina upozna obe te vrste kuća. Onde gde se porodica i posao nalaze toliko blizu da se, reklo bi se, telesno dodiruju, jedno se ne može temeljno upoznati ako se ono drugo istovremeno previđa. Dužnosti nameštenika u takvoj kući nisu ni izričito ovde ni izričito onde, nego svuda. A ni časovi obavljanja dužnosti nisu tačno ograničeni, nego se ponekad protežu do duboko u noć, a ponekad iznenada usred dana za neko vreme prestaju.

Ko sme imati to zadovoljstvo da popodne napolju u baštenskoj kući pije kafu u društvu jedne zacelo ne loše žene, ne sme se ljutiti ako uveče posle osam treba još brzo da obavi neki hitan posao. Ko tako lepo ručava kao Jozef, mora se truditi da to domaćinu nadoknadi dvostrukim rezultatima. Ko sme da puši cigare tokom radnog vremena, ne sme gundati kad ga gospodarica zamoli za neku malu domaću ili porodičnu uslugu, pa i ako bi ton kojim je taj zahtev izrečen bio pre zapovednički nego bojažljivo molben. Ko će uvek raspolagati svim onim što je prijatno i što mu laska? Ko će naspram sveta biti toliko pretenciozan da od njega zahteva samo jastuke na kojima bi počivao, ne pomišljajući da somotni i svileni, finim paperjem ispunjeni i nabijeni jastuci staju novaca? Ali Jozef uopšte ne misli tako. Mora se imati u vidu da Jozef nikada nije imao mnogo novaca najedanput.

Gospođa Tobler je u njemu nalazila nešto neobično, takoreći nesvakidašnje, ali ga nije ni najmanje dobro procenjivala. Nalazila je da je prilično smešan u svom tamnozelenom, iznošenom i izbledelom odelu, ali i u njegovom ponašanju otkrivala je nešto komično, u čemu je u izvesnom pogledu bila u pravu. Komično je bilo njegovo neodlučno pojavljivanje, njegov očigledan nedostatak samosvesti, a komični su bili i njegovi maniri. S druge strane, mora se primetiti da je gospođa Tobler, žena najčistijeg građanskog porekla, bila veoma lako sklona da nalazi komičnim mnogo šta što bi makar i sasvim malčice moglo kao strano delovati na njen način gledanja na svet. Ali ako je to tako, nećemo se dalje uzbuđivati zbog toga što je takva žena smatrala da je takav mlad čovek komičan, nego ćemo izvestiti o čemu su pričali. Prenesimo se opet u baštensku kućicu i u peti popodnevi čas!

Kakav je krasan dan danas, reče gospođa Tobler.

O, da, zaista je divan, odvrati na to pomoćnik. Upola se okrenuo, sedeći za stolom, i zagledao se u

plavičastu daljinu. Jezero je bilo sasvim bledoplavo. Upravo je prolazio neki parobrod uz bučnu muziku. Moguće je bilo razaznati lelujave maramice kojima su onde dole mahali izletnici. Dim sa parobroda leteo je unatrag i vazduh ga je usisavao. Brda na suprotnoj obali jedva su se videla od izmaglice koju je savršeno lep dan razastirao preko jezera. Kao da su bili istkani od svile. Jest, ceo vidik uokrug bio je plav, čak i obližnje zelenilo i crvenilo na krovovima imali su plavičast odsenak. Čulo se jedno jedino zujanje, kao da ceo vazduh, ceo providni prostor peva. Pa i to zuzukanje i romorenje kao da su, bezmalo, bili plavi po zvuku i boji! Kako je opet prijala kafa! Zašto li me podseća na dom, na detinjstvo, kad pijem ovu neobičnu kafu? mislio je Jozef.

Žena poče da priča o prošlogodišnjem letovanju na Firvaldštetskom jezeru. Ove godine, nažalost, ništa neće biti od tako nečeg, rekla je. Ne može se ni pomisliti! A onda, i ovde je zaista vrlo lepo. Nije zapravo više ni potrebno ići u neki letnjikovac kad čovek može stanovati ovako kao oni. U osnovi smo gotovo uvek veoma neskromni, uvek imamo neke želje, a to je i sasvim prirodno. Jozef klimnu glavom ali ponekad to liči na pravu neljubaznost.

Nasmejala se. Kako se čudno smeje, pomisli potčinjeni i nastavi da razmišlja: Na ovom smehu bi neko, kad bi baš zapeo, mogao da izučava geografiju. On tačno označava kraj iz kojeg potiče ova žena. To je ometen smeh, ne navire iz usta sasvim prirodno, kao da je ranije usled nekog odveć strogog vaspitanja uvek bio pomalo zauzdavan. Ali lep je i ženstven, čak je pomalo frivolan. Samo veoma pristojnim ženama je dozvoljeno da se tako smeju.

U međuvremenu je žena već poodavno bila nastavila da priča, i to o onom prosto idealno lepom i prijatnom letnjikovcu. Neki mlad Amerikanac ju je svakog dana vozio gondolom po jezeru. Redak je danas

takav kavaljer! A onda, za udatu ženu kakva je ona, svakako je bilo puno draži i novine u tome da jednom može biti nekoliko nedelja sasvim sama, još uz to u tako lepom predelu. Bez muža i bez dece. Tu ni izdaleka ne treba misliti na nešto nepristojno. Ništa se celog dana ne radi, jede se izvrsno i leži se tako u senci, pod onakvim divnim kestenom široke krošnje kakav je rastao onde gde je ona bila prošle godine. Onakvo drvo! Neprestano viđa njega i sebe pod njim. Imala je i jedno belo kućence, uvek ga je uzimala sebi u krevet. Tako fino, čisto stvorenjce. E, ta životinja je u njoj još osnažila dražesno osećanje koje joj je lebdelo pred očima: da je dama, prava dama. Kasnije je morala da ga dâ nekome.

Moram na posao, reče Jozef i diže se.

Zar je on tako vredan?

Pa, čovek čini ono što smatra da mu je dužnost. To rekavši udaljio se. U kancelariji ga je presrela jedna nevidljivo-vidljiva pojava: reklamni sat. Seo je za pisati sto i počeo da obavlja korespondenciju. Došao je poštar i zatražio da mu se plati za neko pouzeće; bio je to mali iznos i Jozef ga je platio od svojih para. Onda je napisao nekoliko pisama u interesu reklamnog sata. Šta sve čovek ne mora da utroši za takav sat!

Takav sat je kao kakvo malo ili veliko dete, mislio je nameštenik, kao kakvo svojeglavo dete kojem je potrebna neprestana, požrtvovana nega, a koje za to čak i ne kaže hvala. Da li zapravo ovo preduzeće napreduje, raste li to dete? Malo šta se može primetiti od toga. Pronalazači vole svoje pronalaskе. Ovaj skupoceni sat je Tobleru bezmalo prirastao za srce. Ali šta misle drugi ljudi o toj ideji? Ideje moraju zaneti, moraju silno zaokupiti, inače je teško sprovesti ih u praksi. Što se mene samog tiče, ja čvrsto verujem u mogućnost ostvarenja te ideje, a verujem u to zato što je to moja dužnost, što sam za to plaćen. Istina, kako sad stoji stvar s mojom platom?

Kad se sve sabere, bio je ovo prizor iz XX veka

Smrt sedamdesetomogodišnjeg švajcarskog pisca Roberta Valzera 1956. godine ostala je u nemačkoj literarnoj javnosti gotovo nezapažena. Bio je to kraj jednog života provedenog, prema rečima samog autora, na periferiji građanske egzistencije, bez ikakvog značajnijeg književnog uspeha, bez finansijske obezbeđenosti, bez ugleda u literarnim krugovima, života provedenog u sobama potkrovlja, u usamljenosti, često u dubokim depresijama, koji se završio u snegu prilikom jedne šetnje. U tom trenutku bio je zaboravljen. Valzer je 1925. godine prestao da objavljuje, a 1933. godine i da piše i poslednje godine života proveo je po psihijatrijskim klinikama. Retko se i u reprezentivnim istorijama nemačke književnosti 20. veka moglo naći nešto više od njegovog imena, a u ponekim se čak ni ime nije pominjalo. Takav kraj nije iznenadio vrlo uzak krug Valzerovih prijatelja i poznavalaca njegovog dela. Glasovi Muzila, Kafke, Hermana Hesea, Valtera Benjamina, autora koji su veoma cenili Valzerovo stvaralaštvo i skretali pažnju na njega, ostali su bez odjeka. Ni čitaocima ni literarnoj kritici svoga vremena Valzer nije imao šta da kaže. Do izvesnog preokreta došlo je, međutim, ubrzo posle autorove smrti, kada su se 1966-1975. prvi put pojavila njegova sabrana dela, koja su već obimom, ali još više svojom originalnošću i aktuelnošću počela da privlače pažnju. Očigledno je Valzerova etička i estetička pozicija bila bliža čitaocima s kraja nego onim s početka stoleća. Istovremeno počinje i recepcija Valzerovog dela na najvažnijim evropskim jezicima i u Americi. I literarna kritika, na svoj

način, nastojala je da nadoknadi propušteno i ispravi nepravdu: rezultate istraživanja objavljene u brojnim esejima, studijama i monografijama danas mogu da prate još samo specijalisti, dok se vrednosni sudovi izriču sa lakoćom koja zbunjuje do pre nekoliko godina nepoznati autor svrstava se među avangardne pisce dvadesetih godina ili proglašava klasikom moderne književnosti. Ponavlja se slučaj, ne tako retko sretan u istoriji književnosti. U jednom članku o Hajnrihu fon Klajstu, koga je neobično cenio, Valzer je pisao da je Klajst oko 1910. godine iz potpune anonimnosti dospao u središte javnosti i dodao:

Dugo je bio potcenjivan, a iznenada precenjen. Oprezniji literarni kritičari u ovoj rečenici vide i Valzerovu sudbinu. Ipak, iako prognoze ne spadaju u domen istorije književnosti, sa sigurnošću se može reći da će izvestan broj Valzerovih tekstova nadživeti dela u čijoj su senci decenijama stajali.

Već prva knjiga Valzerova, *Sastavi Frica Kohera* (1904), imala je obeležja koja će biti karakteristična za njegovo celokupno stvaralaštvo. Valzer za svoju knjigu bira vrlo strog žanr koji nema neku posebnu tradiciju: školski sastav. Njegova fiktivna figura, đak Fric Koher, vrlo savesno, ali i sa lakoćom obrađuje različite teme (Čovek, Prijateljstvo, Domovina, Šuma, Jesen) i poštujući zahteve i zakone kompozicije, istovremeno ih izlaže podsmehu. Suverenost sa kojom se nametnuta forma, u ovom slučaju školski sastav, osnovni deo školskog obrazovanja, može uspešno ostvariti prilagođenim jezikom i ugladenom rečenicom demonstrira svu apsurdnost ne samo školskog sastava nego i obrazovanja u celini. U Fricu Koheru nije teško prepoznati jednu od Valzerovih i kasnije korišćenih maski iza kojih stoje njegovi tipični likovi. Oni spajaju u sebi savesnost i privrženost svom poslu, ali i površnost i aljkavost, servilnost i plahovitost, a bez obzira da li je reč o službenicima, skitnicama ili umetnicima ne uspevaju da se integrišu u socijalnu zajednicu i ostaju na marginama društva. Nezaboravne su rečenice kojima Simon Taner, glavni protagonista romana *Deca Tanerova*

vih, pri kraju dela, opisuje svoj položaj u društvu: Što se mene tiče, do sada sam još ostao najnesposobniji među ljudima. Nemam na sebi čak ni odelo koje bi moglo o meni posvedočiti da sam donekle sredio svoj život ( ) Stojim pred kapijom života, kucam i kucam, istina, ne sa nekim besnim nestrpljenjem, i samo napeto osluškujem da li će doći neko ko bi hteo da povuče rezu i pusti me u život. (prevod Branimira Živojinovića) Nijedan od Valzerovih likova ne pokazuje volju za moć, ne teži za slavom niti ga interesuje novac. Đaku Fricu Koheru strana je čak i želja za znanjem svestan toga, kako je tačno uočeno, da je samo znanje jevtin surogat za mudrost a škola, kako on sâm primećuje, samo čekaonica za ulazak u život . Školu koja nije u stanju da pripremi pojedinca za život, da učestvuje u formiranju celovite ličnosti razotkriva Valzer kao deo fasade građanskog sveta. Taj svet kome je pripadao, ali od koga se istovremeno i distancirao, osnovna je tema Valzerovog stvaralaštva, zapravo građa za njegove studije o apsurdnosti tog sveta.

Nakon svoje prve knjige, koja je ostala potpuno nezapažena za godinu dana prodato je 47 primeraka Valzer će do kraja života ostati veran odabranoj formi: kratkom proznom tekstu koji će se pokazati kao najpodesniji medijum za pesnikovo stvaralaštvo. U preko hiljadu skica, parabola, impresija, koje Valzer naziva mikrogramima , objavljenim u uglednim novinama i časopisima u Nemačkoj, Austriji i Švajcarskoj, predstaviće se ili kao jedan od veoma pažljivih posmatrača i kritičara svoga vremena. Neki od tih tekstova, spadaju u remek-dela nemačke proze 20. veka, poput kratke pripovetke *Klajst u Tumu* (1907), pesničkog portreta jedne od najtragičnijih figura nemačke književnosti. Iako je napisana stilom koji se znatno razlikuje od Valzerovog prepoznatljivog stila, savršeno je prilagođena temi.

Ipak, najveći uspeh za života pesnik je postigao sa svoja tri romana, objavljena u kratkom vremenskom roku, *Deca Tanerovih* (1907), *Pomoćnik* (1908) i *Jakob fon Gunten* (1909). Posebno to važi za roman *Pomoćnik* ko-

ji je do 1909. objavljen čak u tri izdanja od po hiljadu primeraka. Koliko je taj uspeh bio stvaran i šta je značio za popularnost autora, može se proceniti iz podatka da su *Budenbrokovi* Tomasa Mana, objavljeni 1901. godine, već 1927. dostigli tiraž od sto hiljada primeraka. Neki značajniji eho roman nije izazvao ni u literarnoj kritici. Pada, međutim, u oči da su se već od samog početka iskristalisala dva dijametralno suprotna tumačenja romana, koja su se održala tokom decenija, a njih, opet, najnovije interpretacije odbacuju kao neprihvatljiva. Niti je roman, kako se tvrdi s jedne strane, romantična priča prožeta lirskim tonovima, izvanredno uočenim detljima i upečatljivim opisima prirode, ali i delo u kojem jezička virtuoznost ne može da prikrije nedostatak supstance, niti je Valzer, kao što se može pročitati, revolucionar i borac za prava radničke klase. Problemi interpretacije time nisu nabrojani: ako se u pogledu sadržine i razilaze, literarni kritičari se u pogledu forme slažu, i to u potpunosti Valzerovi romani u toj meri pokazuju formalne slabosti da je više puta bilo postavljeno pitanje da li je reč o delima koja se uopšte mogu nazvati romanima, jer sa tim književnim žanrom u tradicionalnom smislu jedva da imaju nešto zajedničko. I *Pomoćnik*, njegov najuspešniji roman, samo je niz epizoda, pojedinačnih slika i impresija. O nekom kontinuitetu i razvoju radnje teško se može govoriti.

Tek su interpretacije utemeljene na Valzerovom shvatanju romana kao oblika spoznaje stvarnosti ubedljivo su pokazale da je reč o delu sa naglašenom socijalnom dimenzijom, koje rafiniranim stilom predočava jedan period društvenog razvoja modernog sveta. Ne iznenađuje da jedna od ključnih i često citiranih rečenica romana glasi Kad se sve sabere, bio je ovo prizor iz dvadesetog veka (str. 192). Valzer je konkretnu istorijsko-socijalnu stvarnost priznavao kao temu i bio je vrlo precizan: u kratkom eseju *Nekoliko reči o pisanju romana*, definisao je roman kao odraz epohe . *Pomoćnik* se može razumeti kao realizacija njegove poetike romana. Po Valzerovim

rečima, *Pomoćnik* je potpuno realističan roman za koji on nije morao skoro ništa da izmišlja, jer je život to učinio za njega, odnosno *Pomoćnik* uopšte i nije roman nego samo izvod iz švajcarskog svakodnevnog života. Ako istorijski izvori i sociološka istraživanja u potpunosti potvrđuju Valzerove reči, ipak bi pogrešno bilo pomisliti da se roman može poistovetiti sa sociološko-istorijskim dokumentima o jednom istorijskom razdoblju. Ono što se u romanu i pojavljuje kao švajcarska svakodnevica rezultat je izbora, sublimacije jedne vrlo svesne umetničke strategije. Ovoj tvrdnji, koja se može dokazati interpretacijom, ne protivreči ni činjenica da je roman napisan neverovatno brzo za samo šest nedelja. Valzer nije bio površan pisac, on spada u autore kod kojih vreme inkubacije, za razliku od vremena pisanja, traje dugo.

Roman je priča o propadanju kuće (str. 193) inženjera Toblera, koja počinje sredinom leta i završava se prvog dana sledeće godine, predočena iz perspektive glavnog junaka Jozefa Martija. On na novo radno mesto, kod inženjera Toblera, dolazi iz dubine ljudskog društva, iz zasenčenih, ćutljivih, oskudnih kutaka velikog grada i već mesecima je loše jeo (str. 9). Nakon nekoliko meseci relativno lagodnog života u lepoj sobi s pogledom na jezero, za bogatom trpezom i sa skupim cigarama, Jozef Marti će nakon jednog incidenta biti, kao i njegov prethodnik, izbačen s posla i time vraćen u svet iz kojeg je došao.

Na radnom mestu u Toblerovoj vili, koje je istovremeno i mesto stanovanja ovakva organizacija rada tipična je za Švajcarsku s kraja 19. veka nameštenika očekuju i uobičajeni uslovi života i rada. U patrijarhalnim odnosima koji vladaju u kući njegova sudbina potpuno zavisi od gospodara, jer on o svemu odlučuje. S druge strane, Tobler, čija se firma nalazi pred neposrednim kolapsom, očekuje od novog pomoćnika punu angažovanost i samoinicijativnost. Ali to nisu i jedine pomoćnikove obaveze: time što radi i živi u istoj kući ukinuta je i granica između poslovnih obaveza i privatnog života,

drugim rečima ne postoji određeno radno vreme. Dužnosti nameštenika u takvoj kući nisu ni izričito ovde ni izričito onde, nego svuda. A ni časovi obavljanja dužnosti nisu tačno određeni, nego se ponekad protežu do duboko u noć, a ponekad iznenada usred dana za neko vreme prestaju. Ko sme imati to zadovoljstvo da popodne napolju u bašenskoj kući pije kafu u društvu jedne zacementirane žene, ne sme se ljutiti ako uveče posle osam treba još brzo da obavi neki hitan posao (str. 20 i d.). Otežavajuća okolnost Jozefovog položaja, koji je momak za sve (str. 38), jeste u tome što za svoj rad ne dobija skoro nikakvu platu.

Koliko god da je život u porodici sve dalje od idiličnog početka i da se nezaustavljivo propadanje kuće odvija pred njegovim očima, Jozefov ideal ostaje građanska porodica: Kako ga je umela kočiti i u duši daviti savest da nigde nije kod kuće! Kako je lepo bilo nekome pripadati, u mržnji ili nestrpljenju, u rasrđenosti ili odanosti, u ljubavi ili u seti! Kako je Jozef uvek bio tužno ushićen ovom ljudskom čarolijom ( ) Kako su mirisali Uskrs, Božić ili Duhovi ili Nova godina kroz takve prozore ( ) To lepo preimućstvo građanskog sveta! Ta dobrota na licima! (str. 205). Ipak, san o integraciji u građansko društvo, a time i uspon na društvenoj lestvici, ostaje neostvaren. Jozefova nastojanja da se prilagodi, čak i po cenu odricanja od sopstvenog identiteta uprkos dilemama koje ga povremeno prožimaju, osuđena su na neuspeh. Upućen na neobičnog, ali ipak tipičnog gospodara, on će se vratiti u društvo deklasiranih.

Sudbina Jozefa Martija neraskidivo je povezana sa sudbinom njegovog gospodara Toblera, koji se u toj ulozi našao igrom slučajeva. Nasledivši iznenada izvesnu sumu novca, on će, kako će se pokazati, lakomisleno napustiti mesto inženjera u fabrici i ostvariti svoju davnašnju želju: kupiće kuću i posvetiti se pronalazačkom radu.

Sopstveni dom! To je bila jedina pokretačka misao koja je dovela Toblera u Berensvajl. Dom se može uzdizati gde god hoće, samo ako je sopstven. Tobler želi da bude go-

spodar koji slobodno raspolaže i odlučuje, i to sad i jeste (str. 55). Valzerov roman samo pokazuje da ni Tobler kao ni njegov pomoćnik nisu u stanju da proniknu u odnose koji vladaju svetom u kojem žive. Već svojim eksponiranim položajem i upadljivom arhitekturom vila koju je Tobler kupio razlikuje se od kuća starosedelaca, jer one duboko skrivene u lepe, stare bašte (str. 82) odaju solidnost i dugu tradiciju. Nova sredina u Tobleru i njegovoj agresivnoj želji za reprezentacijom vidi skorojevića, čoveka nove etike i estetike, predstavnika jedne generacije koja, neopterećena skrupulama, pred očima ima samo finansijski prosperitet. Kada se ubrzo uz to pokaže da Toblerov početni kapital neće biti dovoljan za ostvarenje cilja, on u novoj sredini ostaje izolovan – integracija ni u njegovom slučaju ne uspeva.

Razlozi za propadanje Toblerove kuće ne leže u njegovoj nesposobnosti kao inženjera i pronalazača, nego isključivo u Toblerovom nerazumevanju da apsolutno zavisi od privrednih uslova svoga vremena, u kojima trgovac postaje važniji od pronalazača. Pošto je već u izradu svog reklamnog sata uložio celokupnu imovinu, njegov budućí rad, kao i rad njegovog pomoćnika, svešće se na potragu za investitorima. Oglase u dnevnim novinama i stalna poslovna putovanja imaju samo jedan cilj: za pronalazke pridobiti nekog kapitalistu, po mogućstvu nekog fabrikanta (str. 36). Beznadežnost Toblerove situacije Valzer posebno podvlači njegovim paničnim reagovanjem: U svakom slučaju, dobrodošao mu je svako ko donese novac u kuću. Što se njega tiče, može to da bude i neki krojač, onom ko nudi novac nije potrebno da išta razume, za to je tu on, Tobler (str. 36). Toblerova sudbina, koje on nije u potpunosti svestan, nije više u njegovim rukama.

Tobler se u romanu ne pojavljuje samo kao pronalazač i šef firme. On je i glava porodice koja je, opet, ugrađena u temelje građanskog društva i u kojoj se, prema normama tog društva, život odvija u punoj harmoniji. Zato ne iznenađuje da Tobler od početka romana insistira na redu i pristojnosti u svojoj kući i ne propušta da to

i naglasi: Volim da između moja četiri zida vlada red (str. 10). Ali granice reda i morala podudaraju se, prema Toblerovom shvatanju, kao i prema shvatanju građanskog društva, sa granicom između kuće i spoljnog sveta.

Ja sam poslovan čovek i otac porodice i moram se osećati obavezan da ludostima i nepristojnostima zabranim ulaz u moju kuću (str. 33). Jozefov prethodnik, koji se ogrešio o važeće principe Toblerove kuće i konvencije vremena, bio je odmah otpušten. Samo površan čitalac neće primetiti koliko je Valzeru stalo da ukaže na dvostrukost građanskog morala. Pravila ponašanja koja su svetinja u kući, ne važe izvan kuće, objasniće gospodar svome sluzi. Ako imate bilo kakve prohteve, mislim onako, nedeljom, što se ne može zameriti nijednom mladom, zdravom čoveku, gledajte da odete u grad, tamo su se pobrinuli za tako nešto, više nego dobrovoljno. U mojoj kući, jeste li razumeli, ne trpim ništa slično (...) Ovde mora da vlada pristojnost (str. 36). Insistiranje na redu nastaviće se do poslednjeg trenutka, i onda kada se u kući, zbog neplaćenih računa ukida struja i porodica večeri provodi uz petrolejku. Čak i najmanji Jozefovi propusti dovode do ekscesnih situacija i žestokih izliva besa. To što u kući nema novca, smatra Tobler, nije ni izbliza dovoljno da zavlada i nered (str. 135). Nekontrolisano ponašanje svedoči o tome da nesaglasnost između Toblerovog stvarnog i prividnog autoriteta postaje sve veća.

Sliku o Tobleru kao neuspehom poslovnom čoveku i gospodararu dopuniće Valzer još iz jedne perspektive. Tobler, koji za sebe kaže da je i poslovan čovek i otac porodice (str. 33), na Jozefovo ljutito pitanje Jeste li otac, ili samo preduzetnik? (str. 181), nema odgovora. Valzer prikazuje Toblera kao čoveka koji nije dorastao ulozi oca, ali ga zbog toga ne krivi. On je čovek koji u izmenjenim životnim uslovima, obeleženim permanentnom trkom za zaradom, preopterećen obavezama i ulogama nasleđenim iz prethodnih vremena, postaje žrtva svoga vremena.

Raspad tradicionalne porodice vidi se i u tome što je i gospođa Tobler kao majka nedorasla svom zadatku

brizi o deci. Tobler o svemu tome malo zna; jer on je tako retko kod kuće, a sad sve više putuje. Opterećen je poslovnim brigama i samo mali deo vremena može posvetiti vaspitanju i nadgledanju svoje dece. Čovek poput Toblera rado prepušta domaće poslove svojoj ženi, jer on sam putuje i bori se za uspeh reklamnog sata i streljačkog automata. Muž snosi odgovornost, od žene treba da očekuje ljubav i napor. Muž se bori za egzistenciju, a žena se brine za održavanje i za odmereno ponašanje kod kuće. Hoće li se pokazati u kojoj meri gospođa Tobler to čini? Možda (str. 86). Pripovedač koji se javlja za reč, ne greši u svojoj sumnji. Na više mesta u romanu pokazalo se da gospođa Tobler vaspitanje shvata prevashodno kao kažnjavanje, a mučne scene u kojima služavka ponižava i maltretira malu Silvi to samo potvrđuju. Sadističko ponašanje, čak mržnja prema nesretnom detetu nateraću i slugu Jozefa da nedoličnim rečima uzme dete u zaštitu.

Sadržinu romana, sa kojom je literarna kritika imala ne male probleme, Valzer je izneo u formi koja je takođe izazvala nedoumice. Pitanje koje je postavljeno već u recenzijama iz godine objavljivanja romana, da li je Valzer stvarni ili prividno naivni pisac, čekalo je dugo na odgovor. Nesporazum je zapravo izazvala pripovedačka tehnika koju je Valzer koristio, iako nije bila nova, ali je bila rafinirano primenjena. Predviđalo se, naime, da se u romanu istina pojavljuje svemoćan pripovedač, ali je njegovu tradicionalnu ulogu da čitaoca suvereno vodi kroz zbivanja u romanu i da je intimno upoznat sa sudbinom svih protagonista radnje Valzer radikalno izmenio. Radnja romana, koja se predočava iz perspektive glavnog junaka, izložena je samo nekoj vrsti komentara tradicionalnog pripovedača, uz to na specifičan način: distanca između pripovedača i zbivanja koja se prelamaju u svesti Jozefa Martija, a koja pripovedač komentariše iz svoje perspektive, nije fiksirana. Ta dvostruka, varijabilna pripovedačka perspektiva osnovni je, do savršenstva doveden postupak Valzerove umetnosti. Na taj način čitaocu nije nijednog trenutka omogućeno da prihvati refleksije,

shvatanja, postupke Jozefa Martija, odnosno da se sa njima identifikuje. Pripovedač koga Valzer nenametljivo, skoro neprimetno uključuje u radnju, uzima reč i iz svoje perspektive osvetljava i komentariše postupke, relativizuje ili dovodi u pitanje izražena mišljenja i donete sudove, ali nikad tako – ovo je jedna od bitnih karakteristika Valzerovog postupka da viđenje i shvatanje sveta Jozefa Martija omalovaži ili predstavi kao besmislicu. On se ne pojavljuje u romanu kao pripovedač koji više zna ili bolje vidi od Jozefa Martija, još manje kao sveznajući komentator. Njegove intervencije nisu zamišljene kao izricanje apsolutnih istina i neopozivih sudova, već je njihov cilj da ožive tekst i angažuju čitaočevu pažnju. Čitalac je prinuđen da o svemu što se dešava donese sopstven zaključak. U pravu su literarni kritičari koji smatraju da Valzer svojom pripovedačkom tehnikom uspeva da aktivira čitaoca, a to ga čini modernim piscem. Kao dodatno sredstvo za izazivanje izvesne nesigurnosti kod čitaoca Valzer koristi ironiju, i to na svim ravnima romana: od izbora reči, preko sintagmi i rečeničnih konstrukcija do karakterisanja likova i odnosa među njima. Nigde, međutim, nije reč o agresivnoj ironiji koja nemilosrdno razotkriva pojedinca, nego o suptilnom sredstvu kojim se, umesto Valzeru mrskih neuvijenih moralnih pridika i pedagoških pouka, pripoveda o modernom svetu u kojem se usamljen čovek sve teže snalazi.

Na kraju romana gospodar i njegov sluga stoje pred čitaocem kao gubitnici. Pokušaj Jozefa Martija da obezbedi sebi dostojan život nije uspeo – on u Toblerovoj kući, u novoj sredini, nije našao utočište. U njoj je pomoćnik Jozef Marti, otuđen čovek, zatekao otuđene ljude koji žive u poremećenim odnosima. Ako se roman ovako čita, a može se ovako čitati, onda su u pravu oni koji ga shvataju kao apokalipsu građanske epohe .

Mirko Krivokapić